

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.51-59>

Codicological Research of Codex IX/9149 in the Library Collection of the Slovak National Museum – Museum Bojnice

Kodikologický výskum kódexu IX/9149 v knižničnom fonde Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice

Kamila Píšová

Abstract

The Slovak National Museum – Museum Bojnice is known for its exposition and exhibition places. Among other things, it also has a specialized library with more than 11 000 library publications. In the following article, we decided to present the results of the findings of the codicological research, to which we subjected until now unspecified manuscript IX/9149 from the library collection.

Keywords: Bojnice. Manuscript. Codicological research. Watermark.

Knižnica Slovenského národného múzea (SNM) – Múzea Bojnice je špecializovanou knižnicou, ktorej vznik sa datuje do roku 1950 spolu so vznikom Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach so sídlom v priestoroch Bojnického zámku.

Knižničný fond SNM – Múzea Bojnice je bohatý na množstvo zaujímavých publikácií a dokumentov prezentujúcich jednotlivé obdobia z dejín múzea. Medzi najstaršie prírastky patria zvozy knižničných dokumentov z bývalého Župného múzea v Nitre, z kaštieľov, kláštorov, súkromných i šľachtických zbierok z dejinného územia Nitrianskeho kraja.¹ Súčasný fond tak tvoria predovšetkým monografie, encyklopedické práce, zborníky, časopisy v českom, latinskom, maďarskom, nemeckom a slovenskom jazyku z obdobia 19. – 20. storočia. Jediným dokladom svojej doby je inkunábula z 15. storočia. V 80. rokoch 20. storočia sa špecializácia múzea zamerala na dejiny umenia, a tak tvoria publikácie z uvedeného odboru prevažnú časť aktuálneho knižničného fondu.² K 31.12.2023 sa v knižničnom fonde Bojnického múzea nachádzalo celkom 11 254 knižničných jednotiek.³ Každá kniha v knižnici múzea má svoj

¹ Bojnický zámok. [on-line]. Dostupné na internete: <https://bojnicecastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

² Bojnický zámok. [on-line]. Dostupné na internete: <https://bojnicecastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

³ Údaj z Výročnej správy SNM – Múzea Bojnice za rok 2023.

jedinečný príbeh – niekedy viac, inokedy menej známy. Príbehy niektorých z nich osvetľujú verejnosti aj príspevky uverejňované vo forme blogu na stránkach múzea pod názvom *Príbeh knihy*.⁴ Ručne písaný kódex, o ktorý bol rozšírený knižničný fond v roku 1972 (evidenčné číslo IX/9149, prírastkové číslo 361/72), zatiaľ svoj príbeh neodhalil. Na základe skromných informácií vieme určiť, že jeho posledným vlastníkom bol regionálny zberateľ a amatérsky archeológ Gregor Králik. Toto unikátne dielo však zostáva záhadou, nakoľko doteraz nebolo podrobené výskumu, ktorý by riešil jeho autorstvo, dátum a miesto vzniku, či vlastníkov, resp. používateľov. Z uvedeného dôvodu sme sa rozhodli podrobiť ho kodikologickému rozboru a zamerať sa tak na hmatateľnú stránku knihy s využitím štandardných postupov pri kodikologickom výskume.

V prípade skúmaného titulu Bojnického múzea ide o papierový rukopis v pôvodnej väzbe, nereštaurovaný, v dobrom knižnom stave, s viditeľnejšie opotrebovaným vrchným obalom. Štruktúra papiera je pravidelná, papier je bledohnedej farby, na prvých stranách mierne poškodený – na predsádke viditeľná diera vo veľkosti 20 x 15 mm, na strane 2 dve menšie diery nepravidelného tvaru vo veľkosti 8 x 7 mm a 2 x 8 mm spôsobené pravdepodobne vplyvom hmyzu. Papier je na pár stranách znečistený fľakmi tmavohnedej farby, na predsádke je viditeľný presah korózie spôsobený puklicou. Na posledných troch listoch rukopisu, na vonkajšom okraji strany je viditeľné poškodenie spôsobené presahom korózie spôsobeným pravdepodobne zamykacím mechanizmom zadnej strany obalu. V rukopise sú viditeľné dva typy filigránov – roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom a roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom a kruhom pod rohom. Filigrán patrí k významným dekodifikačným znakom papiera⁵ a stredoveké papierové rukopisy možno zvyčajne presnejšie datovať práve pomocou tohto znaku.⁶ Pri určovaní datovania rukopisu pomocou filigránov je potrebné si podľa P. Olexáka uvedomiť viacero skutočností:

- v rámci jednej výroby papiera sa mohlo pracovať s viacerými formami s rozličnými filigránmi;
- vyrobené papierové listy sa mohli použiť s časovým odstupom;
- maximálny interval medzi výrobou a využitím papiera sa pohybuje v intervale 5 – 30 rokov.⁷

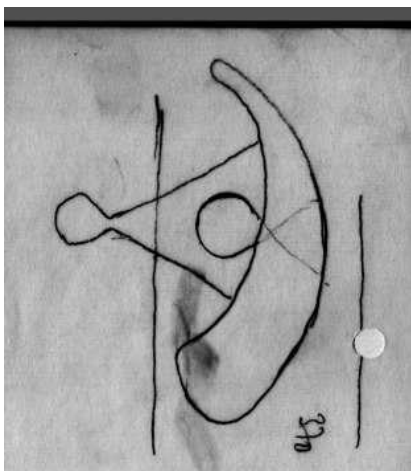
⁴ <https://bojnicecastle.sk/kniznic/pribeh-knihy-6> [6.5.2024]

⁵ OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007, s. 61. ISBN 978-80-8084-241-3.

⁶ STURM, Katrin. *Alte Handschrift – Frühes Papier*. Universitäts Bibliothek Leipzig. [on-line]. Dostupné na internete: <https://blog.ub.uni-leipzig.de/alte-handschrift-fruehes-papier/> [6.5.2024]

⁷ OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*, s. 63; OLEXÁK, Peter. Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Biblie. 1. časť. [on-line]. Dostupné na internete: <http://kb.kapitula.sk/wp-content/uploads/2012/11/P.Olexak-I.pdf> [2.5.2024]

Pri porovnávaní filigránov s skúmanom rukopise sme zistili, že podobný typ – roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom – sa v Piccardovej zbierke vyskytoval od konca 14. stor. (1388) do začiatku 15. stor. (1411).⁸ Druhý typ filigránu – roh otočený o 90° s viditeľným pásom nad rohom a kruhom pod rohom – sme v Piccardovej zbierke, v podobe ako sa nachádza v nami skúmanom rukopise, nenašli. V uvedenej zbierke sa nachádza forma uvedená na obrázku č. 1.

Obrázok č. 1: Filigrán – Hudobný nástroj roh 1411 – 1422 (Zdroj: Wasserzeichen-Informationssystem. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?klassi=006006002002002003&anzeigeIDMotif=5393>)

⁸ Landesarchiv Baden-Württemberg. Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart – Bestand J340, Wasserzeichensammlung Piccard. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.piccard-online.de/struktur.php?sprache=&anzeigeKlassi=007.002.002&klassi=007.002> [6.5.2024]

Obrázok č. 2: Fotografia časti filigránu zo skúmaného rukopisu

Rožmery zloženého listu od ľavého alebo pravého margu po stred sa pohybujú od 153 do 155 mm, pričom výška listu je 209 mm. Kniha je neštránkovaná. V rámci nášho rozboru sme strany knihy očíslovali (vkladáním lístkov s číslami, nie priamym vpisovaním číslíc do knihy), čo nás dovedlo k nasledovnému zisteniu. Rukopis obsahoval pravdepodobne celkom 324 strán. Zaznamenali sme úbytok 18 strán (9 listov), ktoré boli odstránené mechanicky, pravdepodobne prostredníctvom ostrého predmetu. Ide o strany 133 – 146 a strany 321 – 324. Tieto sme identifikovali vďaka viditeľným pozostatkom listov v rukopise. Váha v súčasnej podobe je 920 gramov.

Korpus knihy je zarovnaný, z troch strán neorezaný, zavesený do dreveného obalu potiahnutého papierom. Obal je zdobený desiatimi kovovými puklicami (pravdepodobne s prísadou meďi vzhľadom na súčasnú zelenú farbu a minimálnu magnetickú vodivosť) s priemerom 14 mm, pričom na prednej i zadnej strane obalu je ich identicky zachovaných päť, z toho štyri sú osadené od 12 do 20 mm od vonkajších rohov obalu a piaty je uprostred. Puklice na zadnej obalovej doske sú viditeľne viac opotrebované, čo prezrádza spôsob ukladania a používania rukopisu. Na spodných aj vrchných hranách dosiek sú rovnako zachované kovové puklice. Na hornej a dolnej hrane prednej dosky je ich zachovaných šesť. Vonkajšie majú tvar pologule s priemerom 7 mm, stredové sú v tvare kvetu so šiestimi lupeniami s priemerom cca 10 mm, na spodnej hrane predného obalu dva lupene chýbajú. Na zadných hranách dosky je zachovaných päť puklíc. Puklica na spodnej hrane bližšie k chrbtu knihy chýba (zostala po nej viditeľná dierka hĺbky 3 mm), na vrchnej hrane sú zachované všetky tri, pričom puklice v tvare kvetu sú opäť uprostred. Na vonkajšom okraji dosiek je zachované torzo spony, viac zachovaná je fixná kovová časť na prednej doske obalu, na zadnej strane sú viditeľné

pozostatky troch kovových nitov. Obal je pôvodný, drevený, potiahnutý pravdepodobne papierom, nereštaurovaný, vykazuje známky opotrebovania. Na prednej strane obalu je nalepené značenie múzea IX-9149. Obal drží s korpusom napevno.

Veľkosť dosky:

Predná doska – 152 x 216 mm

Zadná doska – 151 x 218 mm

Hrúbka prednej a zadnej dosky rukopisu je 7 mm, celková hrúbka rukopisu je 5 cm.

Chrbát rukopisu je s tromi viditeľnými väzmi, titulník sa nezachoval. Na hlave i päte knižného bloku sa zachoval textilný kapitálik. Na vnútornej strane dosky sa nachádzajú dva typy nápisov, ktoré sú podľa vonkajších znakov (farby atramentu a typu písma) od dvoch rozličných pisateľov. Pravdepodobne v mladšom z nápisov (podľa tmavšieho typu atramentu) je čitateľná informácia o roku 1543. Rovnako na predsádke z prednej strany je celkom deväť zápisov s rokom 1543 písaných čiernym atramentom, podľa charakteru a typu písma napísaných jedným pisateľom. Na predsádke zo zadnej strany sú uvedené tri informácie, zapísané podľa charakteru a typu písma tromi pisateľmi:

1. V maďarskom jazyku zaznamenaný zápis: *A XIII-dik Század végéről Kézirat* – rukopis z konca 13. storočia (informácia je zapísaná čiernym atramentom, obtiahnutá červenou a podčiarknutá modrou farbičkou).
2. V maďarskom jazyku zaznamenaný zápis: *Ezen Könyv ajánltatott Habsburgi Rudolf Albrecht fiánakaustriini Herczegnek, Ki Késöbben német Isászár lett szül: 1248-ban meghalt 1308-ban* – Táto kniha bola venovaná rakúskemu vojvodovi, synovi Rudolfa, Albrechtovi Habsburskému, ktorý sa neskôr stal nemeckým cisárom, narodil sa v roku 1248 a zomrel v roku 1308.
3. Zápis IX-9149 a 361/72 zapísaným modrým guľôčkovým perom spolu s odtlačkom okrúhlej pečiatky: Knižnica Múzeum v Bojniciach.

Prvé dve informácie vznikli na základe charakteru a typu písma (spojité písané) s podstatným časovým oneskorením ako samotný rukopis. Sú pravdepodobne dopísané niektorým z predchádzajúcich vlastníkov rukopisu. Tretia informácia bola zapísaná pravdepodobne v roku 1972 pri zápise rukopisu do knižničného fondu múzea. K ďalším značeniam, ktoré nepatria k pôvodnému textu sú niekoľkokrát sa opakujúce odtlačky pečiatky múzea nachádzajúce sa v rukopise celkom osemkrát, poznámka dopísaná iným pisateľom na spodný okraj v zrkadle na strane 132 (iný charakter a sklon písma i farba atramentu), ako aj dokreslená značka pravdepodobne červenou ceruzou na strane 147 (tri krátke vodorovné červené čiary, šípka vľavo spojená s kruhom a kresbou v tvare pripomínajúcom hviezdu/vločku?). Na vnútornej strane dosky sa nachádzajú tri nápisy pochádzajúce na základe vonkajších znakov písma (charakter, sklon, farba atramentu) od troch rôznych pisateľov.

V skúmanom rukopise sa nenachádzajú iluminácie. V tomto smere je však predpoklad, že tieto sa mohli nachádzať práve na mechanicky odstránených stranách. Ku grafickým ozdobám textu tak patria iluminované iniciály, ako aj používanie atramentu v dvoch farbách – tmavohnedej a červenej. Výraz iluminácia/iluminovaný v stredovekom význame znamenal osvetliť farbami. Iluminovaná iniciála je zväčšené a zdobené veľké písmeno, prvé písmeno časti textu.⁹ Na základe príspevku Sabriny Friedrich iniciála spočiatku vznikala zväčšením prvého písmena najskôr na začiatku strany, potom na začiatku slova. Vytvorenie začiatočného písmena slúžilo nielen na skrášlenie textu, ale dalo čitateľovi aj jasnú vizuálnu štruktúru zmysluplných úsekov. Iniciála bola zväčšená a ozdobená farbou a ornamentami a nachádzala sa na začiatku zmysluplnej časti.¹⁰ V prípade iniciál sme zaznamenali dva typy, ktoré sú použité v texte. Prvý z nich vyskytujúci sa v texte častejšie je charakteristický menej bohatým zdobením a vyznačuje sa hlavne farebnou odlišnosťou – je písaný červenou farbou. Druhý z nich – bohato zdobený – sa v rukopise zachoval na troch miestach a vyznačuje sa výraznejším zdobením použitým v prípade písmena „U“ (úvodná strana), „W“ (s. 147) a „O“ (s. 301). Číslo strán sú uvedené na základe nášho doplneného číslovania strán. Oba typy sa vyskytujú vždy na začiatku riadku, prvý prípad v rôznych riadkoch strany. Bohato zdobené iniciály vyskytujúce sa v texte trikrát sú umiestnené vždy v prvom riadku na začiatku strany. K ďalším funkčným symbolom patria aj podčiarknutia časti textu, ktoré sa často používali na poukázanie odlišnej povahy písaného textu.¹¹ V nami skúmanom rukopise sa podčiarknutie červenou farbou vyskytuje v texte pomerne často, či už v prípade jednotlivých slov alebo časti vety. Medzi ďalšie označenia textu vyskytujúce sa v rukopise môžeme tiež zaradiť výskyt slov či časti viet zapísaných atramentom červenou farbou, ako aj občasné opravy textu s preškrtnutím nesprávneho slova červeným atramentom. Text je písaný minuskulou, v nemeckom jazyku s výskytom latinských výrazov (napr. opakujúce sa: *Deo gratias*). Z hľadiska podrobného rozboru písma si rukopis vyžaduje samostatný paleografický výskum.

Rámček v rukopise bol zhotovený ešte pred písaním, čo možno spozorovať na základe zväčšenia presahujúceho textu – použitý atrament presahuje nad rámik. Text v rukopise je zalomený vľavo – neprechádza cez

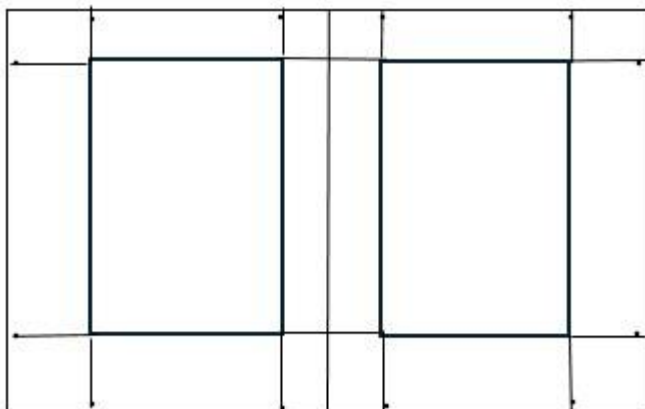
⁹ Europeana. *Lighting the way. How illuminated initials guided medieval readers through books*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/blog/lighting-the-way-how-illuminated-initials-guided-medieval-readers-through-books> [6.5.2024]

¹⁰ FRIEDRICH, Sabine. *Die Seitengestaltung im Mittelalter. Mehr als Texte und Bilder*. Virtuelles Museum Digital Humanities. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dhmuseum.uni-trier.de/node/422> [6.5.2024]; WALTHER, Karl Klaus (ed.). *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1987, s. 222-223. ISBN 3-323-00093-5.

¹¹ FRIEDRICH, Sabine. *Die Seitengestaltung im Mittelalter. Mehr als Texte und Bilder*. Virtuelles Museum Digital Humanities. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dhmuseum.uni-trier.de/node/422> [6.5.2024]

ľavú čiaru rámčeka s výnimkou iluminovaných iniciál. Pisár pokračuje smerom k pravému okraju, ktorý na viacerých miestach presahuje z dôvodu ukončenia slova v príslušnom riadku. Presahovanie textu nad alebo pod spodnú horizontálnu čiaru rámčeka je možné pozorovať na každej strane rukopisu, pričom cez ňu prechádzajú výlučne dlhé dolné osi písmen. V prípade vrchnej horizontálnej čiary ide o spoluhlásky h, d alebo l, v prípade spodnej čiary ide napr. o spoluhlásky k alebo g. Rovnako pisár niekoľkokrát zapísal informáciu, ktorá pôsobí ako nadpis (napr. *Regula*) nad vrchnú horizontálnu čiaru zrkadla. Tento jav sa opakuje v rukopise celkom 17-krát a nachádza sa prevažne na pravých stranách rukopisu (16-krát). Na ľavých a pravých okrajoch sú na niekoľkých stranách zapísané číselné znaky, najskôr napísané hnedým atramentom, následne obtiahnuté červeným. Rámik predstavujúci rám zrkadla bol zhotovený podľa pravítka, iné pomocné čiary sa v rukopise nenachádzajú. Konštrukčné dierky nie sú v rohoch rámika, ale po nasvietení strany je ich možné spozorovať na vrchných, spodných a bočných krajoch strany. Dierky boli robené tenkým nástrojom zanechávajúcim okrúhly otvor minimálnej veľkosti (voľným okom bez nasvietenia nie sú viditeľné). Konštrukčné dierky k horizontálnym čiarach nachádzajúce sa v hornej a dolnej časti strany sú umiestnené v rozmedzí vzdialenosti 2 – 3 mm od ľavého okraja, 16 – 20 mm od horného okraja strany a 40 – 45 mm od spodného okraja strany. Disproporcia vzdialeností dierok od okraja môže byť spôsobená jednak úbytkom papierovej hmoty v dôsledku veku a používania, ako aj dierkovaním viacerých hárkov naraz a až následnému zviazaniu. Konštrukčné dierky k vertikálnym čiarach na spodnej časti strany bližšie k vonkajšiemu okraju strany sú umiestnené v rozmedzí vzdialenosti 1 – 3 mm od spodného okraja strany a v rozmedzí 34 – 35 mm od ľavého okraja, na vrchnej časti strany v rozmedzí vzdialenosti 2 – 3 mm od vrchného okraja strany a v rozmedzí 32 – 34 mm od ľavého okraja. Konštrukčné dierky vertikálnych čiar umiestnené bližšie k vnútornému okraju strany sú umiestnené 1 mm od vrchného a spodného okraja strany a v rozmedzí od 20 – 22 mm od vnútorného okraja.

Na pravých stranách rukopisu je viditeľná jamka (tlak bol smerovaný zhora nadol), na ľavých kopček. Na niektorých stranách rukopisu konštrukčnú dierku nie je vidieť vôbec. Absencia je pozorovateľná predovšetkým pri vrchnej konštrukčnej dierke vertikálnej čiary. Rámček ohraničujúci text je jednoduchý, vonkajšie, ako aj spodné okraje sú väčšie ako vnútorné a horné okraje, na pár stranách sú na nich poznámky, prípadne oprava textu. Pomocné čiary tak vytvárajú okolo textu rámik s rozmermi: 143 – 145 mm na výšku a 65 – 98 mm na šírku.

Obrázok č. 3: Zrkadlo rukopisu a označenie konštrukčných dierok

V rámci nášho príspevku sme sa zamerali na kodikologický výskum neznámeho kódexu z knižničného fondu SNM – Múzea Bojnice. Na základe výskumu vonkajších znakov je pravdepodobné, že rukopis vznikol najskôr koncom 14. storočia. Správnosť zapísanej informácie v maďarskom jazyku o rukopise z konca 13. storočia možno spochybníť na základe existencie filigránov. Tie sa síce prvýkrát objavujú už koncom 13. storočia (doposiaľ najstarší známy filigrán v tvare gréckeho kríža je datovaný v roku 1282¹²), ale filigrány s rohom prítomné v skúmanej knihe sa v rukopisoch z nemeckého prostredia vyskytujú až od konca 14. storočia. Ďalším medzníkom na bližšie určenie obdobia vzniku rukopisu je rok 1543 uvedený v doplnujúcich zápisoch. Za najstaršie časti skúmaného rukopisu možno považovať kúsky pergamentu slúžiace na spevnenie strán. Na zadnej strane dosky možno identifikovať fragment písaný gotickou minuskulou používanou v 13. storočí.¹³ Na základe komparácie vonkajších znakov písma rukopisu je možné nájsť analógiu medzi písmom používaných v rukopisoch datovaných v 15. storočí.¹⁴ Na vyvrátenie alebo potvrdenie tohto predpokladu bude potrebné vykonať podrobný paleografický výskum rukopisu.

Bibliografia

Bojnický zámok. *Blog*. [on-line]. Dostupné na internete:

<https://bojnicecastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

Bojnický zámok. *Knižnica*. [on-line]. Dostupné na internete:

<https://bojnicecastle.sk/kniznica> [6.5.2024]

¹² WALTHER, *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*, s. 352.

¹³ LÜLFING, Hans; TEITGE, Hans-Erich. *Handschriften und alte Drucke. Kostbarkeiten aus Bibliotheken der DDR*. Leipzig : Druckhaus Weimar, 1981, s. 166.

¹⁴ MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky I*. SNKLU, 1963, 679 s.

- Europeana. *Lighting the way. How illuminated initials guided medieval readers through books*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.europeana.eu/sk/blog/lighting-the-way-how-illuminated-initials-guided-medieval-readers-through-books> [6.5.2024]
- FRIEDRICH, Sabine. *Die Seitengestaltung im Mittelalter. Mehr als Texte und Bilder*. Virtuelles Museum Digital Humanities. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dhmuseum.uni-trier.de/node/422> [6.5.2024]
- Kódex IX/9149, prírastkové číslo 361/72, SNM – Múzeum Bojnice. *Landesarchiv Baden-Württemberg. Abt. Hauptstaatsarchiv Stuttgart – Bestand J340, Wasserzeichensammlung Piccard*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.piccard-online.de/struktur.php?sprache=&anzeigeKlassi=007.002.002&klassi=007.002> [6.5.2024]
- LÜLFING, Hans; TEITGE, Hans-Erich. *Handschriften und alte Drucke. Kostbarkeiten aus Bibliotheken der DDR*. Leipzig : Druckheaus Weimar, 1981. 275 s.
- MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky I*. SNKLU, 1963, 679 s.
- MUZIKA, František. *Krásné písmo ve vývoji latinky II*. SNKLU, 1963, 668 s.
- OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*. Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2007. 130 s. ISBN 978-80-8084-241-3.
- OLEXÁK, Peter. *Kodikologický výskum Kamaldulského prekladu Biblie*. 1. časť. [on-line]. Dostupné na internete: <http://kb.kapitula.sk/wp-content/uploads/2012/11/P.Olexak-I.pdf> [2.5.2024]
- SCHULZ, Matthias. *Deutsch in Handschrift und gedrucktem Buch im 15. und 16. Jahrhundert*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://d-nb.info/1154433994/34> [6.5.2024]
- STURM, Katrin. *Alte Handschrift – Frühes Papier*. Universitäts Bibliothek Leipzig. [on-line]. Dostupné na internete: <https://blog.ub.uni-leipzig.de/alte-handschrift-fruehes-papier/> [6.5.2024]
- Výročná správa SNM – Múzea Bojnice za rok 2023*. Bojnice : SNM – Múzeum Bojnice, 2023.
- WALTHER, Karl Klaus (ed.). *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie*. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1987. 386 s. ISBN 3-323-00093-5.
- Wasserzeichen-Informationssystem*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur.php?klassi=006006002002002003&anzeigeIDMotif=5393> [6.5.2024]

RNDr. Mgr. Kamila Pišová

Katedra histórie (externá doktorandka)

Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta

Hrabovská cesta 1B, 034 01 Ružomberok

kamila.pisova696@edu.ku.sk